

תשובה לשאלה: מהי נאורות?

Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?

(1784)

מאמר קצר זה, שבו קאנט מנסח את תשובתו לשאלה הישירה והקצרה מהי נאורות, זכה זה מכבר למעמד יוצא דופן מבין כל כתביו של קאנט, הן חיבוריו הקצרים והפרגמטיים והן חיבוריו הארוכים והשיטתיים. למעמד זה זכה החיבור עם הפיכתו למעין מניפסט, אולי לא מוצהר, של הנאורות והמודרניות, ולא רק בעיני אלה הרואים עצמם כממשיכי הנלהבים ביותר של הנאורות, אלא במידה דומה גם בעיני מבקריה החריפים ביותר. ודאי שקאנט עצמו לא חיבר את תשובתו לשאלה מהי נאורות מתוך מודעות כלשהי לניסוחו של מניפסט שילווה תנועה כלשהי, אלא נענה באופן הפרוזאי ביותר לשאלה שהועלתה בכתב העת הירחון הברלינאי (*Berlinische Monatsschrift*) ושהוצבה מאוחר יותר כאתגר למשה מנדלסון ולקאנט עצמו. השאלה עצמה הופיעה לראשונה במאמר בירחון הברלינאי בדצמבר 1783, שדן באופן ביקורתי במעמדם החוקי של נישואין אזרחיים וחובר על ידי יוהאן פרידריך צלנר (Zöllner). בביקורתו קשר צלנר בין הזרמים הנאורים ובין אלו שתומכים בקידומו של רעיון הנישואין האזרחיים וניתוקם מההקשר הדתי, ובהערת שוליים הציב את השאלה: "מהי נאורות? מן הראוי לענות על שאלה זו, שהשיבותה אינה נופלת מזו של השאלה מהי האמת, בטרם יחלו לעסוק בהארה!". שאלה חשובה זו, למרות הופעתה המקרית, הפכה למשימה בעיני קאנט, משימה שלא ברור לנו לגמרי אם הייתה פרי יוזמה של כתב העת

עצמו או שמא הייתה יוזמה אישית של קאנט, שכקורא אדוק, וגם ככותב מסור, של כתב העת מצא את השאלה חשובה וראויה מאוד לתגובה. מכל מקום, אין שום התייחסות של קאנט עצמו, ואף לא של מנדלסון, לשאלה כפי שהיא מופיעה בהערות השוליים במאמרו של צלנר.

מה שברור וודאי הוא שכשנה לאחר פרסום מאמרו של צלנר הופיע בגיליון דצמבר 1784 של הירחון הברלינאי מאמרו של קאנט, שבו הוא מנסה לענות על השאלה מהי נאורות. המאמר, שראה אור שנה לפני צאתו לאור של חיבורו הנחמט למוטפיוקה של המידות (1785), מציב במרכזו את מושג האוטונומיה של התבונה, את הרעיון של החקיקה העצמית כמאפיינה המרכזי והעיקרי של הנאורות וממקמו בהקשרו הפוליטי, כלומר בזה של קהילת בני האדם ולא במסגרת של הסובייקט היחיד; כל זאת על ידי בחינתם של התנאים הקונקרטיים שיאפשרו את מימושו של אידיאל האוטונומיה האנושית והשתחררות מצורת החיים המושתתת על פעולה אנושית שהצדקתה היא הטרונומיה בלבד.

הנאורות היא יציאתו של האדם ממצב חוסר הבגרות שהביא על עצמו. חוסר בגרות משמעו חוסר היכולת להשתמש בשכל בלא הנחיה של אחר. כשהסיבה לחוסר הבגרות אינה בעיה שכלית, אלא הימנעות מהחלטה להשתמש בו בלא הדרכה של אחר, או היעדר האומץ לעשות כן, אפשר יהיה לומר שהאדם הביא חוסר בגרות זה על עצמו. Sapere aude!¹ היה אמיץ להשתמש בשכלך בעצמך! זהו המוטו של הנאורות.

עצלות ופחדנות הן הסיבות לכך שחלק כה גדול מהאנשים, אחרי שהטבע שחרר אותם זה מכבר מהנחיה חיצונית (naturaliter maiorenes),² עדיין שמחים להישאר בלתי בוגרים לאורך כל חייהם, והן גם הסיבה לכך שכה קל לאחזרים למנות עצמם אפוטרופוסים שלהם. זה נוח כל כך להיות בלתי בוגר. יש לי ספר שמשמש אותי כשכל, מדריך רוחני שמשמש כמצפון שלי, רופא שמכיין תכנית

תזונה עבורי וכן הלאה. כך איני נדרש להתאמץ בעצמי. איני נדרש לחשוב כשאני יכול פשוט לשלם. מישהו כבר ידאג למעני לכל העניינים המעיקים. אותם אפוטרופוסים, שברוב טובם קיבלו על עצמם את ההשגחה, דואגים שהרוב הגדול של האנשים (וביניהם כל המין היפה), יראה בהתקדמות אל הבגרות צעד מסוכן, מלבד היותו קשה. לאחר שקודם כול עשו את בהמות הבית שלהם למטומטמות והגנו עליהן בקפידה כדי שלא יעזו לעשות שום צעד בלי ההליכון שאליו כבלו אותן, או אז הם מראים להן איזו סכנה מאיימת עליהן אם יעזו ללכת לבד. אך הסכנה אינה גדולה כל כך, ולאחר שימעדו כמה פעמים הן ילמדו לבסוף ללכת. אבל דוגמה אחת של כישלון כבר מרפה את ידיהן ומפחידה אותן עד שהן נמנעות מלחזור על ניסיון בעתיד.

לאדם כיחיד קשה להיחלץ מחוסר הבגרות, שהפך אצלו כמעט לטבע. הוא אף למד לחבב אותה, וכעת אינו מסוגל להשתמש בשכלו בעצמו משום שאיש מעולם לא הניח לו להתנסות בכך. חוקים ונוסחאות, כלי העבודה המכניים הללו של השימוש התבוני, או נכון יותר של השימוש התבוני השגוי, בכישרונותיו הטבעיים, אלה הם האזיקים של חוסר הבגרות המתמשך. ומי שמשליך מעליו את האזיקים, בסך הכול מבצע קפיצה מהוססת מעבר למשוכה נמוכה, מכיוון שאינו רגיל לנוע בחופשיות. לכן עלה הדבר רק בידיהם של מעטים, באמצעות עבודה רוחנית עצמית, להתפתח מעבר לחוסר הבגרות ולעשות זאת כרגל בטוחה.

אבל אפשרי יותר שקהל שלם ישכיל את עצמו, ואם רק ייתנו לו את החופש, יהיה זה אפילו כמעט בלתי נמנע. שכן אפילו בין האפוטרופוסים הממונים על ההמון ימצאו תמיד אנשים בעלי חשיבה עצמאית שיסירו מעליהם בעצמם את עול חוסר הבגרות ויפיצו בסביבתם את רוח ההוקרה התבונית בערך העצמי ובייעוד של כל אדם לחשוב לבד. אבל נקודה חשובה היא שציבור, שקודם לכן נרתם לעול על ידי האפוטרופוסים, יכפה עליהם שוב את העול

אם כמה מהאפוטרופוסים שאינם מסוגלים לנאורות יתסיסו אותנו לעשות כך. זריעת דעות קדומות באנשים הנה מסוכנת ביותר, מכיוון שדעות אלה ינקמו ראשית באלה (או בקודמיהם) שהפיצו אותן. לכן הציבור יכול להתקדם אל הנאורות רק באיטיות. המהפכה תיצור אולי פסולת של רורנות אישית או של דיכוי חמדני ורודף שליטה, אבל היא לעולם לא תשיג רפורמה אמיתית בדרך החשיבה. תחת זאת ייווצרו דעות קדומות חדשות, והן יהפכו לקו המנחה, בדיוק כמו הקודמות, של המון אנשים שאינם חושב.

לשם השגת נאורות זו נדרש רק חופש, לא יותר, מהסוג הפחות מזיק מכל מה שאפשר לכנות חופש, כלומר החופש להשתמש בתבונה בכל צורה בפומבי. כעת אני שומע קריאות מכל הכיוונים: אל תתדיינו! הקצין אומר: אל תתדיינו, התאמנו! רשויות המס: אל תתדיינו, שלמו! איש הדת: אל תתדיינו, האמינו! (רק אדון אחד בעולם אומר: התדיינו כמה שתמצאו ועל מה שתמצאו; אבל צייתו!)³ אלה הן כולן הגבלות של החופש. אבל איזו הגבלה היא בבחינת מכשול בפני הנאורות ואיזו אינה מכשול בפניה אלא מקדמת אותה? אני עונה: השימוש הפומבי בתבונה חייב להיות תמיד חופשי, והוא בלבד יכול להביא את הנאורות לאנשים, אך אפשר להגביל רבות את השימוש הפרטי בתבונה בלי לפגוע במיוחד בקירובה של הנאורות. לפי הבנתי, השימוש הפומבי בתבונה האישית משמעו השימוש שהאדם, כמלומד, עושה בתבונתו בפני ציבור שלם מעולם הקוראים. השימוש הפרטי, לפי הגדרתי, הוא השימוש בתבונה שעושה האדם במסגרת משרה ציבורית או מדינית שאליה מונה. אבל לעתים עניינים מסוימים המנוהלים לטובת הקהילה דורשים מכניזם מסוים שבו פרטים יחידים בקהילה חייבים להתנהג בפסיביות ובאחרות מלאכותית כדי שהשלטון ינחה אותם לכיוון התכלית הציבורית, או לפחות ימנע מהם מלחבל בתכלית זו. במקרים כאלה אין ספק שההתדיינות אסורה, אלא יש לציית. אבל אם חלק זה של המכונה רואה את עצמו בה בעת גם כחלק מהקהילה, אפילו כחלק מהחברה

הקוסמופוליטית, וכך רואה את עצמו כמלומד הפונה לציבור דרך הכתבים, אז הוא בהחלט רשאי להתדיין, בלי שייפגעו העניינים שלשמן הוא צריך לפעול כחלק פסיבי. יהיה זה הרסני ביותר אם קצין ירצה להתדיין על מידת היעילות או התכליתיות של פקודה שניתנה לו על ידי מפקדו; הוא חייב לציית. אבל כמלומד אי אפשר לאסור עליו להעיר את הערותיו על המלחמה שבה שירת ולהביא אותן לשיפוטו של הציבור. האזרח אינו יכול לסרב לתשלומים שהשלטון מטיל עליו, וכל תלונה חצופה בנושא תגרור אחריה ענישה על הקמת שערורייה (מכיוון שהיא יכולה לגרור התנגדות כללית). אבל אם אותו האדם, כמלומד, מביע את דעתו בציבור נגד חוסר החכמה או חוסר הצדק שבהיטלים כאלה, אין פירוש הדבר שהוא פועל בניגוד לחובתו האזרחית. באותה מידה איש הדת מחויב להעביר את דבריו, הן לקהילה והן לתלמידי הדת שלו, לפי הסמל של הכנסייה שהוא משרת, שכן הוא קיבל את מינויו לפי תנאי זה, אבל כמלומד יש לו החופש המלא, ואפילו הייעוד, לחלוק עם הציבור את כל מחשבותיו על הדברים השגויים שבאותו הסמל ועל הצעות לשיפור הגוף הדתי והכנסייתי, אם המחשבות כוונותיהן טובות והן נבחנו בקפידה. הוא אף אינו צריך לדאוג למצפונו בנושא זה, מכיוון שכשהוא מלמד מתוקף משרתו כאיש הכנסייה הוא מציג זאת כך שאין לו הסמכות החופשית ללמד מתוך כוונותיו הטובות האישיות, אלא שהוא מונה על ידי מישהו אחר ומלמד לפי תכתיביו. הוא יאמר: הכנסייה שלנו מלמדת כך או אחרת, ואלה הם הנימוקים וההוכחות לדבריה. הוא שואב את כל השימושים המעשיים בעבור הקהילה שלו מתוך חוקים שעליהם לא היה חותם בלב שלם, אבל שהוא יכול באותה מידה להתחייב ללמד אותם מכיוון שאין זה בלתי אפשרי לחלוטין שיש בהם אמת חבויה, ושמכל מקום, לפחות אי אפשר למצוא בהם דברים הסותרים את הדת הפנימית. שכן אם חשב שהם סותרים את הדת הפנימית, הרי ודאי שלא יכול היה למלא את משרתו והיה חייב להתפטר. אם כן, השימוש שהמורה

הממונה עושה בתבונתו כלפי קהילתו הוא שימוש פרטי בלבד, מכיוון שזו קבוצה ביתית, גם אם היא גדולה מאוד, ובהתחשב בכך, הוא, ככומר, אינו חופשי, ואף אסור שיהיה חופשי, מפני שהוא עובד בשירות מישוהו אחר. אבל מצד שני, כמלומד שמדבר בכתבים אל הציבורי האמיתי, כלומר אל העולם, כלומר כאיש דת המשתמש בתבונתו בפומבי, הוא זוכה לחופש בלתי מוגבל להשתמש בתבונתו האישית ולדבר בגוף ראשון. מכיוון שאין זה נכון שהאפוטרופוסים של העם (בנושאים רוחניים) ישובו להיות בלתי בוגרים, שכן זה יגרום להנצחת העוולות.

האם אין חברה של אנשי דת, לדוגמה אספה כנסייתית, או classis (כמו שההולנדים שביניהם קוראים לעצמם), צריכה להיות רשאית להתחייב בשבועה בין חברה על סמל מוגדר וקבוע, כדי להשיג בדרך זו את האפוטרופוסות העליונה והנצחית על כל אחד מחבריה ובאמצעותם על העם? אני אומר: זה בלתי אפשרי בשום אופן. חוזה כזה שנחתם כדי למנוע לתמיד כל נאורות נוספת של המין האנושי אינו תקף כלל ועיקר, גם אם אושר על ידי הסמכות העליונה ביותר, הפרלמנטים והסכמי השלום החגיגיים ביותר. תקופה מסוימת אינה יכולה להתחייב ולהישבע להביא את התקופה הבאה אחריה למצב שבו לא יתאפשר לה להרחיב את ידיעותיה (לכל היותר באופן מקרי), לנקות את עצמה מטעויות, ובאופן כללי לצעוד לעבר הנאורות. שאם לא כן, יהיה זה פשע נגד הטבע האנושי, שהייעוד שלו מצוי בדיוק בהתקדמות הזאת. לכן נתונה לדורות הבאים הזכות המלאה לדחות את ההסכמים האלה שנערכו שלא כחוק ואגב פגיעה במין האנושי. אכן הבוחן של כל דבר שאפשר להטיל על העם כחוק מצויה בשאלה: האם העם בעצמו יכול היה לכפות על עצמו חוק כזה? דבר זה וההסכם בין אנשי הכנסייה יהיה אפשרי בשביל להנחיל סדר מסוים, אך רק לזמן קצר ומוגדר ובציפייה שהוא באמת יהיה טוב יותר. אפשר להניח לכל אזרח, ובעיקר לאיש הדת, להעיר כמלומד את הערותיו בציבור

(כלומר באמצעות כתבים) על הטעויות שבארגון הקיים, והסדר החדש ימשיך להתקיים עד שהתוכנה על טבע והשגוי של הדברים האלה תחדור ותאומץ באופן ציבורי, כך שעל ידי איחוד הקולות שלהם (גם אם לא פה אחד) הם יוכלו להעלות הצעה בפני השליט העליון שמטרתה להגן על הקהילות שהתאחדו לכיוון דתי אחר, לפי מושגיהן ומיטב הבנתן, וזאת בלי לפגוע באלה שבחרו להסתפק בדרך הישנה. אבל יהיה זה אסור מכול וכול להסכים על ממסד דתי קבוע ויציב שאי אפשר לערער עליו בציבור, גם אם רק למשך חיי אדם, וכך למעשה לעצור את התקדמות האנושות אל הטוב יותר לתקופת זמן מסוימת ולפגוע בדורות הבאים. האדם אמנם יכול, לעצמו, וגם אז רק לזמן מוגבל, לדחות את הנאורות בכל הנוגע למה שעליו לדעת, אבל לוותר עליה לגמרי פירושו לפגוע בזכויות הקדושות של האנושות ולרמוס אותן. אבל על מה שאפילו העם אינו רשאי להחליט בעבור עצמו, המונארך רשאי עוד פחות ממנו להחליט על כך, שכן הסמכות המחוקקת שלו מכוונת לאיחוד הרצון הכולל של העם עם הרצון שלו. אך אם הוא דואג רק לכך שכל שיפור, אמיתי או מדומה, יתאים לסדר הציבורי, אז הוא חייב להשאיר בידי נתיניו שיעשו בעצמם את מה שהם מוצאים לנכון לטובת האושר הנפשי שלהם. אין זה מעניינו, אבל זו חובתו, למנוע מאחד מהם לעכב את האחר בכוח הזרוע מלפתח את הייעוד שלו ולהתקדם כמיטב יכולתו. התערבות בנושא זה אף פוגעת במעמדו הרם כשהוא מטיל פיקוח מטעם ממשלתו על חיבוריהם של נתיניו שבהם הם מנסים כמיטב יכולתם לברר את תובנותיהם, שכן בכך הוא חושף את עצמו לטענה: caesar non est supra grammaticos.⁴

אם נשאל כעת: האם אנו חיים בתקופה נאורה? התשובה לכך היא: לא, אבל אנחנו כן חיים בתקופת הנאורות. במצב העניינים כעת חסר לנו עוד הרכה מאוד עד שהאנשים באופן כללי יהיו במצב, או שאפשר יהיה להוביל אותם למצב שבו הם ישתמשו בשכלם באופן טוב ובטוח בלי ההנחיה של מישוהו אחר. אך בכל זאת אפשר

מסוכן להתיר לנתינים לעשות שימוש בתבונתם כפומכי כדי להציג בפני העולם את מחשבותיהם על אודות שיפור נוסחי חוקים חדשים, ואפילו לבקר בכנות חוקים קיימים. לכך יש לנו דוגמה נהדרת, ושום מונארך עוד לא הקדים את מי שאנו חולקים לו כבוד. אבל רק שליט שהוא כבר נאור, שאינו מפחד מהצללים ושלרשותו עומד צבא ממושמע וגדול לשם הבטחת השקט הציבורי, יכול לומר את מה שהרפובליקה לא תעז לומר: התדיינו כמה שתדעו ועל מה שתדעו, אבל צייתו! כאן מתגלה לפתע דבר מדהים ובלתי צפוי באנושות, כמו שקורה על פי רוב כשמביטים בראייה כוללת על ההתקדמות האנושית: כמעט הכול נראה פרדוקסלי. נדמה שמידה גדולה של חופש אזרחי מיטיבה עם החופש של רוח העם, אך יחד עם זאת היא מציבה בפניה מחסומים בלתי עבירים. מידה מועטה יותר של חופש, מצד שני, מכינה עבורה את השטח להתפתח לפי כושרה. לאחר שהטבע חושף מתחת לקליפה קשה זו את הזרע שלו הוא דואג בתשומת לב רבה כל כך – כלומר את הנטייה והיעוד למחשבה החופשית – שב הזרע ומתחיל להשפיע בהדרגה על דרך החשיבה של האנשים (וכך גדלה בהדרגה יכולתם להתנהגות חופשית), ולבסוף אף על העקרונות של השליטים, שמתחילים לראות את היעילות שבהתייחסות לאדם – שהוא כעת יותר ממכונה – בכל הכבוד הראוי לו.⁵

קניגסברג, פרוסיה, 30 בספטמבר, 1784.

ע' קאנט

הערות

1. [לטינית: העז לדעת! הביטוי מופיע לראשונה ככל הנראה אצל הורציוס.]
2. [לטינית: שבגרו בדרך הטבע.]

לראות בכירור שנפתח בפני האנשים שדה האפשרויות לפתח את עצמם ולהגיע למצב זה, ושהעכבות בדרך לנאורות, או של היציאה מתוך חוסר הבגרות שהביאו על עצמם, מתמעטות בהדרגה. במובן זה, התקופה שלנו היא תקופת הנאורות, או המאה של פרידריך. שליט שאינו רואה זאת כפחיתות כבוד לומר שבעניינים דתיים זו חובתו שלא להכתיב דבר לאנשים אלא להתיר להם חופש מלא, כלומר שליט שדוחה מעליו את השם היהיר הסובלן, הוא בעצמו נאור. שליט זה ראוי שתושבי העולם בימינו ובדורות הבאים ישבחו אותו כראשון ששחרר את העם מכבלי חוסר הבגרות – לפחות מצדו של השלטון – והתיר לכל אחד להשתמש בתבונתו האישית בנושאים של מצפון. תחת שליט זה יהיו אנשי דת מכובדים רשאים להציג בדרך מלומדת לפני העולם לבחינה פתוחה את שיפוטיהם ואת עמדותיהם שחורגים מעט פה ושם מהסמלים הרשמיים, בלי חשש שבכך הם סותרים את תפקידם הציבורי. זאת ועוד, כל מי שאינו מוגבל על ידי משרתו הציבורית, יהיה רשאי לעשות זאת. רוח חופש זו מתפשטת אף מחוץ לגבולות המדינה, למקומות שבהם היא צריכה להיאבק עם מכשולים חיצוניים שמציב שלטון שאינו מבין כהלכה את רוח הדברים. שכן דוגמה זו מבהירה לשלטון שהחופש הזה אינו מקור לחשש מפגיעה בשקט ובאחדות הציבוריים של החברה. בהדרגה מפלסים האנשים בעצמם את דרכם מתוך הפרימיטיביות, אם רק לא ינהגו אחרים בתחבולות כדי לשמור את האנשים במצב הפרימיטיבי.

את הנקודה העיקרית של הנאורות, כלומר היציאה של האנשים מהמצב של חוסר בגרות שבו הם אשמים, מיקדתי בעיקר בעניינים של דת, מכיוון שבעניינים של אמנויות ומדעים לשליטים אין עניין לשחק את תפקיד האפוסטרופוסים של נתיניהם. יתרה מזאת, חוסר הבגרות בענייני דת הוא המזיק, וגם המשפיל, מכולם. אבל דרך החשיבה של שליט מדינה שתומך בחופש המדעים והאמנויות נמשכת מעבר לכך ומסכימה שאפילו בנושאי חקיקה לא יהיה זה